

Сапак Н. В.

*кандидат мистецтвознавства,
декан факультету мистецтв,
завідувач кафедри дизайну Відокремленого
підрозділу «Миколаївська філія Київського
національного університету культури
і мистецтв»*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО МЕТАЛУ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ АРХІТЕКТУРИ МІСТА МИКОЛАЄВА

Анотація. Висвітлені головні види, стилістичні особливості, технологія виробництва металевої пластики XIX – початку XX століття на прикладі архітектури міста Миколаєва.

Ключові слова: ковальство, лиття, огорожа, брама, сходи, ґрати, навіси, орнамент.

Аннотация. Сапак Н.В. Некоторые аспекты развития художественного металла XIX – начала XX столетия на примере архитектуры города Николаева. Охарактеризованы основные виды, стилистические особенности, технология производства металлопластики XIX – начала XX столетия на примере архитектуры города Николаева.

Ключевые слова:ковка, литье, ограда, ворота, лестницы, решетки, навесы, орнамент.

Summary. Sapak N.V. Some aspects of art metal's development in the XIX and early XX century on the example of Nikolayev's city architecture. Principal views, stylistic features, the technology of metal plastic production of the XIX – the beginning of the XX century on the example of Nikolayev's city architecture are characterized there.

Keywords: a smithery, molding, fencing, gate, ladders, lattices, canopies, an ornament.

Постановка проблеми. Традиція використання художнього металу у міській забудові налічує не одне століття. Металеві ґрати балконів, брам, огорож, архітектурні завершення, скульптура, ліхтарі, малі архітектурні форми успішно застосовувалися зодчими та художниками при вирішенні питань створення архітектурного ансамблю. Металеві елементи є невід'ємною складовою оздоблення фасаду, своєрідною візитною карткою будівлі, архітектурного комплексу та в загалом міста.

Творчі здобутки майстрів південного регіону України, зокрема Миколаєва, в цьому виді прикладного мистецтва досить значні й представляють важливий етап в національному мистецтві. Вивчення цього шару художньої культури сприятиме більш поширеному уявленню про розвиток художнього лиття та ковальства й створенню більш повної картини розвитку прикладного мистецтва півдня. Тому **метою цієї статті** є визначення головних видів металевих виробів, що здобули поширення в метало пластиці міста, виявлення їх стилістичних особливостей, часткове посилення на технологію виробництва.

Аналіз останніх досліджень. В попередні два десятиліття вийшло достатньо досліджень за цією темою. Це книга Боньковської С.М. «Ковальство на Україні (XIX – початок XX століть)», де досліджуються етапи формування й розвитку ковальства в Україні, його технології, види і форми виробів, функціональне призначення та художньо-естетичні особливості. Тимофеев В.І. «Брами, огорожі південних міст», де в тому числі й на прикладі м. Миколаєва досліджуються окремі твори художнього металу. В книзі й статтях Могилевського В.Ю. також знайшли послідовне відбиття характерні особливості виробів художнього металу, технології виробництва. Миколаївські краєзнавці, дослідники архітектурної спадщини Крючков Ю.С., Кухар-Онишко Н.О. в своїх нарисах про історію забудови міста приділяють увагу плануванню, окремим будівлям, аналізу їх стильових особливостей. Однак, в дослідженнях науковців, краєзнавців не знайшов висвітлення вагомий доробок декількох поколінь центру українського суднобудування – художній метал, який відіграв значну роль у формуванні архітектурного обліку Миколаєва і свідчить про певні досягнення і традиції в цьому виді мистецтва.

Результати досліджень. Ковальське мистецтво в Миколаєві розпочалося з заснування міста 1789 року, коли за наказом кн. Потьомкіна Г.О. було засновано суднобудівну верф. Майстри метало обробники працювали на стапелях великих заводів «Россуд», «Наваль» на будівництві судів для Чорноморського військового і торгового флоту. Згодом в місті з'явилися окремі ремісницькі угруповання, об'єднання, цехи, де вироблялись різні за призначенням речі широкого вжитку, сільськогосподарського устаткування, художній архітектурний метал.

Поширене використання художнього металу в архітектурі Миколаєва співпало з розквітом стилю класицизм, який не шукав особливо складних рішень. Виміряна простота, пропорційність та модульність

Надійшла до редакції 12.07.2011

класицистичної архітектури як найкраще об'єдналися з можливостями металу. Але при цій скромності, декор металевих виробів мав дивовижну проробку деталей і різноманітні мотиви: кола, меандру, акантового листя, рослинного орнаменту з квітів та лаврового листя. У художньому металі класицизму часто зустрічається зображення ліри, театральних масок, геральдичних знаків, лікторських пучків, прутів з сокирами, щитів, мечів, шоломів.

Майстри металевої пластики в своїх творах робили спроби наслідувати європейським майстрам. Створювались об'ємні композиції, високі та низькі огорожі, брами і паркові скульптури, мости, грати балконів та терас, сходи, ліхтарі, парасольки-навіси, архітектурні деталі. Велика увага приділялась зв'язку металевих виробів з архітектурою, її оточенням.

До художньої спадщини цієї доби належить огорожа миколаївської обсерваторії, що була побудована в часи перебування на посаді міського голови адмірала А.С.Грейга – знавця астрономії, який піклувався підготовкою морських офіцерів та штурманів. 1827 року за проектом архітектора Ф.І.Вунша зведено будівлю із місцевого каменя – черепашнику. Полотна брами та частини огорожі склали візерунчасті чавунні грати строгого класичного малюнку, які гармонійно узгоджувались з архітектурою центрального корпусу обсерваторії. Вона відокремлювала територію від місцевого ландшафту і підкреслювала строгу велич обсерваторії, розташованої на найвищій частині міста.

Композиція огорожі представляє схематичне переплетіння кілець. Цей мотив зустрічається у металевій пластині цього періоду в оформленні огорож мостів, громадських споруд, балконів. Центри кілець з'єднуються кільцевими чотирьох листяними розетками. А знизу та зверху вони спираються на кулі та півкулі.

Огорожа виконана в техніці лиття по земляних формах із чорного чавуну, що свідчить про наслідування традицій майстрів головних промислових центрів. Можна припустити, що її виконали в місцевих майстернях суднобудівних заводів, де працювали високопрофесійні ливарники.

В техніці лиття виконано огорожу кафедрального собору Різдва Богородиці. В цьому творі простежується багатство технічних прийомів. Стовпи огорожі відлиті в чавуні і представляють колони із стилізованим листям аканту на капітелях. Сама огорожа має більш витончену форму. Вона представляє ритмічне мереживо, елементи якого виконані в техніці кування – завитки, штампування – верхні загострення вертикальних стояків, квадратів, лиття – кулеподібні форми нижньої частини загострень, чеканки – маленькі квіти елементи середньої частини композиції.

В епоху еkleктики техніка художнього лиття значно поширюється, а твори виконані в техніці художнього ковальства дещо втрачають складну детальну обробку металу. Проникнення в технологічний процес сварки спростило з'єднання металевих конструкцій, кованих елементів. Метал має різноманітний промислового профіль – прокат.

Способом художнього лиття зроблені ряд творів цього періоду. Так на місті колишньої мечеті збереглася огорожа зроблена з вертикальних, круглих прутів. У верхній частині вони мають форму гострого кінця піки і створюють вертикальний ритм. Через однакову відстань огорожа має міцні стояки з двох вертикальних прутів, об'єднаних зверху в готичну арку. В середині її декоративний елемент, що нагадує вікна-рози готичних храмів. Огорожа має контрфорси. Вона досить прозора. Її силует чіткий і добре поєднується з місцевим ландшафтом міського парку ім. Петровського.

У такому ж псевдоготичному стилі зроблені металеві оформлення усипальниці родини Аркасів, що на старому кладовищі біля храму Всіх святих. Архітектурна частина її складається з набору готичних елементів з витягнутою формою дверних та віконних проломів. Металеві грати зроблені з металу різної товщини – квадрату, смуги з відлитими з чавуну буквами тексту.

Значний інтерес для аналізу металевої пластики, її зв'язку з архітектурою представляють брами. Запозичені з античної архітектури форми триумфальних арок і парадних в'їздів стали основою для проектування і будівництва споруд такого функціонального призначення у Європі, починаючи з Ренесансу. Чимало їх залишилося на півдні України.

З високим художнім смаком виконано браму суднобудівної верфі на річці Інгул (нині завод ім. 61 Комунара). Збудована 1842 року за проектом архітектора К.Акройда вона зберегла колишню форму у вигляді великого арочного проїзду. Фланги прорізані великими прямокутними вікнами, збагаченими наличниками і сандриками. Півциркульна арка розміщена у неглибокій лоджії, яка з боків обрамлена колонами дорійського ордеру. Всю композицію об'єднано антаблементом дорійського ордеру.

Металева брама чітко розподілена на головну прямокутну частину з двох половин і напівпрозору на півциркульну верхню частину. Вертикальні металеві пруті створюють вертикальний ритм загальної композиції. В центрі обох половинок брами перехрещені якоря сприяють створенню змістовного композиційного центру. Нижня частина брами повністю закрита металевою пластиною, що створює конструктивну міцність, яку підсилюють допоміжні прямокутники, з'єднані за допомогою клепок. Маски левів, що розміщені в центрі прямокутників виконані технікою лиття по виплавлених моделях, а геометричні деталі, що входять до складу орнаменту центральної частини, відлиті з чавуну по земляних формах.

Верхня частина брами має форму півкола і представляє сітчастий фон, набраний перехрестям з металевих смуг, скріплених за допомогою клепок. Металева сітчаста площина нагадує мереживо і доповнює загальну композицію брами. Вона також є фоном ліхтаря, який звисає з фронтона.

При побудові громадських та житлових будинків значну роль відігравали сходи, їх ковані або литі сходинки, грати, декоративний візерунок і елементи символіки.

Величні сходи в інтер'єрі художнього музею ім. В.Верещагіна (в минулому за призначенням банк або біржа) належать, як і будівля до еkleктики. Сходи центрального входу, що ведуть на другий поверх представляють суцільні довгі грати. По композиції вони поділені на квадратні сегменти заповнені орнаментом з металевої смуги. Композицію доповнюють подвійні довгі смуги, які прикріплені до вертикальних квадратів, з'єднаних колами. Самі грати зібрані на клепаках. З службового входу на третій поверх підіймаються під великим кутом другі сходи. Їхня огорожа зроблена з квадрату. Товстий квадрат використаний як стояки, що цікаво закріплені до бокової частини у вигляді рук, які виконані в техніці лиття. Грати цих сходів скромніші, не мають зайвої вигадливості. В їх малюнку проглядаються елементи модерну із гнутим малюнком ліній. А самі грати знаходяться в одній площині і мають строгий класичний вигляд.

В будинку центрального РАГС, де колись знаходилась міська бібліотека (кінець XIX ст., архітектор С.А. Штукенберг) привертає увагу вертикально-гвинтові сходи у вестибюлі. Вони пофарбовані у бронзовий колір, вписуючись у теплу гамму кольорів інтер'єру, займають в порівнянні з прямими сходами невелику площу.

Сходи виготовлені способом лиття по моделям окремими фрагментами і зібрані на основний несучий стояк. Вони мають отвори для установки на металевий штир, який є для сходів центральною віссю. Сходини на горизонтальній і вертикальній частинах мають декоративний рослинний орнамент поєднаний з орнаментом у вигляді з'єднаних кілець з торця сходів. Стояки, що скріплюють сходи з перилами також закриті орнаментикою. В цілому сходи досить витончені, гармонійно вписуються в інтер'єр і виконують в ньому роль композиційного акценту.

Значно розширилося виробництво художнього металу в Миколаєві завдяки братам А. і Л. Донським. 1884 року вони заснували кузню, що згодом виросла в завод сільськогосподарських машин, який функціонував і протягом радянського часу. До цього часу збереглася адміністративна споруда заводу, яка головним фасадом виходить на центральну магістраль міста – проспект Леніна. Головним її вбранням є металеві огорожі балконів. Вони мають виразну об'ємну випуклу форму і виконані в техніці ковальства і карбування. Квадратові пруті створюють чітку горизонтальну лінію з гармонічним підсиленням прямих та опуклих ділянок грати. Цікаве закінчення дуг, завитих у чіткому співвідношенні валютного орнаменту. Акантове листя – лейтмотив рослинного орнаменту легко проглядається, повторюючи гнуту лінію квадратних прутів. Знизу кожний балкон тримають два невеликі металеві кронштейни, які довершують зв'язок огорожі з фасадом. Функціонального значення вони майже не мають. Орнамент балконних огорож, в яких присутні барочні елементи, поділений на три горизонтальні композиційні частини. Центральна частина має об'ємну випуклу форму з домінуючим мотивом перехрещених квадратних прутів, що створює мереживо, схоже на в'язання. В центрі її два

ковані валютні завитки з великим акантовим листком, зробленим способом чеканки з плоского металу. Верхня продовгувата частина балкону привертає увагу кованим завершенням з кульками, що нагадує корону.

Імовірно, що ця балконна огорожа стала зразком для інших подібних. Її форма, орнаментальні мотиви знайшли повторення. Але пізніші балконні огорожі не повторюють її витонченості та високої техніки виконання.

Значну групу металевої декоративної пластики складають віконні та дверні грати. Головним чином вони зроблені способом ковальства з тонкого квадрату, металевої смуги, а також листової сталі, з якої виготовляли квіти, листя або елементи геральдики. Ця група металевих пам'яток другої половини XIX – початку XX століття збереглася завдяки збереженню в історичній частині міста значної кількості колишніх приватних одно - двоповерхових будинків.

Характерним прикладом такого виду виробів є ковані грати парадних дверей міської дитячої художньої школи (колишній купецький будинок). Цю будівлю прикрашає єдина в місті ротонда-ліхтарик на даху з фігурою Меркурія (копія з роботи Дж. Болонья). Ця архітектурна надбудова з декоративними елементами, фігурою міфологічного божества виконана з цинку.

Дерев'яні двері будинку художньої школи за конфігурацією і набором декоративних елементів не єдині в місті. Практично кожний приватний будинок прикрашав парадний вхід з рельєфно декорованими дверима і ґратами, що захищали скло.

Двері мають в своїх двох створах прямокутні з арочним завершенням вікна. Грати їх виконано з тонкої металевої смуги трохи витягнутої прямокутної форми. Малюнок ґрат композиційно розділений на три частини і складається із завитків валют. Середня частина має більшість завитків, які утворюють декорований вензель. Дверні грати суттєво доповнюють декор парадних дверей і складають з ними стильову єдність.

В кованих металевих дверних ґратах, що здобули розповсюдження на зламі XIX-XX століть чітко виявляється використання рослинних мотивів в дусі модерну. Звільнення від підкорення старому принципу суворої єдності форм надало ковалям більш широкі можливості для творчого підходу в металевій пластичності форм.

Значна кількість дверних ґрат має унікальний малюнок у вигляді завитків, прямих ліній, зігнутих на кінцях. Вигадливі динамічні вигинидесь хвилястої форми виходять з кута віконця паралельними трьома смугами перекиваючи площу віконного отвору з боків. Динамічні лінії смуг переплітаючись завершуються кованими квіточками. В таких ґратах більше технологічних прийомів виконання: кування, гнуття, чеканка, прорубка і метод закріплення клепоку.

Найбільшим за кількістю зразків металевої пластики є навіси та козирки над входними дверима. Вони мають різні форми: плоскі, дугоподібні, трикутні, односкатні, двоскатні і створені в техніці ковальства або лиття. В багатьох них головними є рослинні мотиви модерну, що створюються завдяки технологічним

можливостям металу. Разом з дверними ґратами навіси та козирки акцентують увагу на вході в будинок і, як правило, є єдиним декоративним вбранням приватних будинків міської інтелігенції.

Висновки. Отже, значна кількість пам'яток художнього металу в архітектурі Миколаєва дозволяє зробити висновок про розвиток металопластики на півдні України, що був стимульований розвитком суднобудування, наявністю високопрофесійних майстрів з металу. Художній метал відігравав в архітектурі міста значну роль і був одним з головних засобів декорування фасадів громадських і приватних будинків. Він відрізняється значною кількістю видів виробів і багатю технологією виробництва. Його стильові та художні ознаки мають риси, що властиві цьому виду мистецтва в Україні, а також в Європі.

Література:

1. Боньковська С. М. Ковальство на Україні (XIX – початок XX ст.). – К.: Наукова думка, 2003.
2. Крючков Ю.С. Град святого Николая. – Николаев, 2003.
3. Кухар-Онишко Н.О. Архітектура Миколаєва (кінець XVIII – початок XX століть). – Миколаїв, 2001.
4. Могилевский В. Ю. Художественный металл в архитектуре Киева середины XVII – начала XX ст. / Автореферат дис. на соиск. уч. ст. канд. искусствоведения. – М., 1990.
5. Тимофеєнко В.І. Брами, огорожі південних міст. – К., 1994.